

Ljubisav Marković

Stroj in delavec

Tečaj politične ekonomije

(Nadaljevanje)

Prva je v ekstra-dobičku, ekstra-profitu kapitalista. Takšno izredno ugodno stanje nastane zdaj za tega, zdaj za onega kapitalista, ki v dani panogi doseže zboljšanje delovnega načina in hkrati znižanje lastne cene. Če nado uvede nov stroj ali popolnejši stroj, doseže prednost pred svojimi konkurenti. Njegov izdelek dejansko vsebuje manjšo količino vloženega človeškega dela. Toda vsi proizvodi te vrste veljajo na trgu za oživotvoritev povprečne količine dela glede na povprečne pogoje v tem območju proizvodnje. Točneje rečeno, njegov proizvod kakor vsi drugi proizvodi njegovih konkurentov imajo ceno, ki v določeni meri izraža povprečno količino dela, povprečno lastno ceno. Zato naš kapitalist, ki je izboljšal način dela, ki je uvedel stroj, dosega razen rednega dobička še ekstra-dobiček, ekstraprofit. S ceno je dosegel priznanje za večjo količino dela od tiste, ki je bila dejansko porabljena. Vsaka delovna ura v njegovi tovarni velja nekaj več. Zato je razumljivo, da je silno zainteresiran za to, da poveča obseg proizvodnje, to je število delovnih ur, ki jih porabi pod njegovo komando.

Kapitalist si prizadeva čim bolj izkoristiti to stanje. Hoče večji obseg proizvodnje. Najcenejše je to z isto delovno silo. Račun je zanj ugodnejši, če to lahko doseže z 200 delavci, ki delajo dnevno po 12 ur, kakor s 300 delavci, ki bi dnevno delali po 8 ur. V prvem primeru mora izplačati 200 mezd, v drugem bi jih moral izplačati 300. Z daljšim delovnim dnevom kapitalist doseže večji obseg proizvodnje — in več ekstraprofita — z istim kapitalom. Za to ni bila potrebna nikakršna povečava kapitala za stroje in delovno silo.

Nič manj pomembna ni pobuda, ki izvira iz dejstva materialne in moralne obrabe strojev.

Materialna obraba strojev je dvojna. Stroj se obrablja, ko dela in ko stoji. Z ob časa gloda stroj, ki stoji, prav tako kakor rja meč, ki ni v boju. Je pa čisto nekaj drugega, če stroj neprestano funkcionira. Takrat se v skladu s stopnjo uporabe del v stroju opredmetenega dela prenaša na nov proizvod. S prodajo proizvoda se ta del vrednosti v obliki amortizacije vrača kapitalistu. Toda obraba, ki nastane, ko stroj miruje, ostane brez nadomestila. To je čista izguba.

Moralna obraba je drugačna. Ne nanaša se na materialno stran danega stroja, temveč na njegovo »vrednostno« stran. Zadeva spremembo tiste količine dela v stroju, ki dobiva družbeno priznanje kot njegova vrednost. Ko najdejo metodo, s katero določeno vrsto strojev proizvajajo ceneje, ali ko izdelajo popolnejši stroj te vrste v krajšem času, takrat stari stroji izgubijo del svoje vrednosti. Njihova vrednost ni več odvisna od tistega dela, ki je bilo dejansko potrebno za njihovo izdelavo, temveč od tistega, ki je sedaj potrebno za izdelavo novega stroja te vrste. Ta koli-

čina dela pa je manjša. Zato je tudi amortizacija pri starem stroju nujno manjša, ne glede na to, da je stroj v dobrem fizičnem stanju, da je šele na začetku svoje dobe trajanja. Zato kapitalist hiti, da se stroj nikdar ne bi ustavil, da proizvodnja funkcionira, da se stroj čimprej amortizira. Za kapitalista je neprimerno boljše, če se stroj amortizira v petih letih ob dnevnem 24-urnem funkcioniranju in dveh izmenah delavcev, kot pa če bi to trajalo 10 let ob eni dnevni izmeni po 12 ur. V prvem primeru bi se kapitalist ki je bil vložen v stroj, vrnil hitreje. S tem bi se zmanjšala nevarnost moralne obrabe stroja. Razen tega je delavec v teh petih letih prisvojil prav tako tujega dela, kolikor bi — v drugem primeru — lahko dosegel šele v desetih letih. Z istim kapitalom — brez nove akumulacije — sedaj spet lahko še enkrat zajame prav toliko tujega dela, v novem ciklusu 5 let. To zgodnosti nima, če z istim strojem in eno samo izmeno čaka 10 let.

Čim krašje je obdobje, v katerem se reproducira vsa njegova vrednost (amortizira stroj — L. M.), tem manjša je nevarnost moralne obrabe; čim daljši pa je delovni dan, tem krašje je to obdobje. Ko se v kakšno proizvodno panogo prvič uvajajo stroji, se druga za drugo porajajo nove metode za njihovo cenejšo reprodukcijo in izpopolnitve, ki ne zajemajo samo posameznih delov in aparatov, marveč njihovo celotno konstrukcijo. Za to ta posebna pobuda za daljšanje delovnega dne deluje najmočnejše prav v prvem obdobju strojnega sistema. (Marx, Kapital I, stran 326).

Po drugi strani je stroj pomagal tej težnji kapitala. Kombiniranemu delovnemu osebju je dodal delo žensk in otrok. Potem je izzval hitro razpadanje drobne proizvodnje in proletarizacijo množic, ki brez starih življenjskih pogojev ne vedo, kaj naj bi storile drugega, kakor da se ponudijo kapitalistični tovarni. Naposled je stalni tehnični napredek rodil to posledico, da se kapital čedalje bolj spreminja v sredstvo za proizvodnjo in sorazmerno čedalje manj v delovno silo. Pri zamenjavanju obrabljene tehnike in pri rekonstrukciji se tehnika obnavlja v čedalje popolnejši obliki. To pomeni, da je sedaj za njeno gibanje potrebno manj živnega dela. In res: stari kapital se pri teh rekonstrukcijah poraja v popolnejši obliki. Pojavlja se bolj v obliki strojev kakor v obliki delovne sile. Tako stari kapital periodično meče na cesto del delavcev, ki jih je pred tem zaposloval.

Razvoj strojev na kapitalistični podlagi stalno proizvaja odvečno delovno prebivalstvo.

Te okoliščine postanejo zaver-niki kapitala, da bi končno premaga odpor moških delavcev v manufakturi proti kapitalističnemu despotizmu. V prvih desetletjih strojnega načina dela se je kapitalistom posrečilo podaljšati

delovni dan preko vseh mej — na 14, 16 in 18 ur na dan.

e) ZAKONITO NORMIRANJE DELOVNEGA DNE

Dolg delovni dan, ki je v nekaterih gospodarskih panogah trajal tudi nad 18 ur, neprizanesljivo izsesavanje krvi delavca, njegove žene in otrok, — vse to je povzročilo reakcijo. Najprej reakcijo samih delavcev. Kmalu za tem, ko se je pomiril prvi val hitrega večanja proizvodnje, se je pričel odpor delavcev, združenih kot razred. Boj je začel na rodni tleh kapitalizma — v Angliji. Ze v četrtem desetletju prejšnjega stoletja se je razvijalo veliko politično gibanje angleškega delavskega razreda — črtizem. Njegovo ekonomsko geslo je bil 10-urni delovni dan.

Upor proti pretirano dolgemu delovnemu dnevni se ni omejeval na gibanje delavskega razreda. Prenesel se je na uradne ustanove družbe in na sam parlament. Treznjeji zastopniki kapitalističnega razreda so se prav tako oglašali. Brezmejni pohlep kapitala je načel same korenine nacije. Izzval je moralno uničevanje in fizično propadanje debela naroda. Vojaka in mornarica sta beležili čedalje višji odstotek nesposobnih, splošno znižanje višine in slabšanje telesnega stanja regrutov. V imenu interesov vsega kapitala, ki med drugim rabi tudi kader za osvajaalne vojne, je bilo pač potrebno napraviti določene meje za volje apetite posameznikov.

Normiranje delovnega dne pa je vendarle posledica razrednega boja med delom in kapitalom, ki ga je polna vsa zgodovina kapitalizma.

Pod pritiskom tega boja so sledili zakoni, ki so postopoma skrajševali delovni dan. Sodobna zgodovina normalnega delovnega dne se začne v Angliji s prvim tovarniškim zakonom iz leta 1833. Nanašal se je na tekstilno industrijo. Po tem zakonu osebe med 13. in 18. letom starosti ne smejo biti dnevno več kot 12 ur na delu, to pa samo po petih in pol zjutraj do osmih in pol zvečer. Ta zakon je omejil svobodo kapitala samo glede na mladolno delovno silo. Drugi delavci, odrasli, so bili še vedno odvisni od njegove osebne milosti.

Moralo je preteči skoraj celo stoletje, preden si je delavski razred priboril osemurni delovni dan v največjem delu kapitalističnega sveta.

Toda normalnega delovnega dne ni moč zadržati niti na tej meji. Delavski razred postavlja v sklopu svoje borbe za osvoboditev zahtevo po nadaljnjem skrajšanju delovnega dne. Na to ga silita dva činitelja. Prvi je obdnžitev dela t. j. problem množične nezaposlenosti zaradi tehnične revolucije, ki jo doživlja kapitalizem. Drugi pa izhaja iz povečane intenzivnosti dela, ki raste s spopolnjevanjem strojnih naprav. Tako prvi kakor drugi činitelj zahteva še krajši delovni dan. Priče smo, kako ta težnja prodira, v vzpostavljane poldnevne delovne-

ga dne s 40 in 35 urnim tedenskim delom in šesturnim delovnim dnevom v posameznih gospodarskih področjih.

Zakonsko normiranje delovnega dne pa se ne vsiljuje samo kapitalistu. Vsiljuje se tudi delavcu. Tudi njemu postavlja oviro v njegovi težnji po daljšem delovnem dnevni, ki jo vzpodbuja način plačanja od ure, t. j. prazno upanje, da bo, če bo dalj delal, imel boljši položaj. Po tej plati vpliva pozitivno na razredno zavestnost delavcev. Čim manj časa prebije delavec pod kapitalistovo oblastjo, tem več časa lahko prebije po svoji volji in ga porabi za svoj duhovni razvoj in izobrazbo. To pa pospešuje njegovo spoznanje o njegovem pravem položaju in o prihodnosti, ki jo bo dosegel šele, ko bo odpravil kapitalizem in s tem tudi svojo revščino.

f) STROJ KOT SREDSTVO ZA VEČJO INTENZIVNOST DELA

Razen produktivnost pospešujejo stroji tudi dvig intenzivnosti dela. To se dogaja od samega začetka industrijske revolucije. Tako je bilo v Angliji obdobje neomejenega delovnega dne spojeno s porastom intenzivnosti dela. Obe strani dela sta cedili vse sokove in možnosti človekove delovne sile. Potem je pa prišlo do »upora sužnjev dela« in zakonodajne akcije. Meje delovnega dne postajajo vse ožje. Za Anglijo na primer lahko označimo obdobje od leta 1833 do 1847 kot obdobje dvanaesturnega delovnega dne, od leta 1847 pa do revolucionarnega obdobja po prvi svetovni vojni kot obdobje deseturnega delovnega dne, nato osemurnega, in končno obdobje teženj po še krajšem delovnem dnevni (40 in manj ur).

Toda ... nekaj je izven vsakega dvoma. Takoj ko mu zakon enkrat za vselej preseka možnost podaljševanja delovnega dne, teži kapital za tem, da nadomesti škodo s sistematičnim dviganjem stonje intenzivnosti dela in da vsako spopolnjevanje strojnih naprav spremeni v sredstvo za večje izkoriščanje delovne sile ... (Kapital I, str. 337).

Ker ni mogel več raztezati delovnega dne, se je kapital usmeril k njegovemu sistematičnemu zgoščevanju. Delavec je imel krajši delovni dan, toda bil je hkrati prisiljen, da v 10 urah napravi toliko, kolikor je prej v 12 pa tudi več urah, v 8 urah toliko, kolikor je prej v 10 ali 11 urah. In tako dalje. Pri tem postopku so kapitalu koristile razne objektivne okoliščine. Razen tega pa tudi subjektivna težnja delavcev »da dosežejo višjo meздо«.

Skrajšanje delovnega dne predstavlja za povečanje intenzivnosti dela pravzaprav pozitivno okoliščino. Delovno silo je moč dosti bolj napeti, le-ta mora dosti močnejše delovati, če to njeno delovanje traja manj časa. Intenziteta dela je v na-

sprotnem razmerju z dolžino dela. S porastom delovnega časa upada akcijska sposobnost delovne sile. To so naravne lastnosti delovne sile. Z največjo intenzivnostjo deluje v prvih nekaj urah dela.

Kapital se na vse načine trudi, da bi iz tega izvelkel čim večjo korist. Sistematično razvija metode organizacije dela ... in stroje ... da bi prisilil delavca k čim večji intenzivnosti dela. Tako postajajo stroji v njegovih rokah močno sredstvo prisiljevanja, da bi iz delavca iztisnil čim več dela. Kapitalist doseže to na dva načina: s povečanjem hitrosti strojev, ki ji mora delavec slediti s svojimi pomožnimi dejanji, in pa s tem, da povečuje tudi obseg strojnih naprav, ki jim delavec streže in jih nadzoruje. Kapitalist enostavno razširja polje delavčevega dela.

Temu se pridružuje delavčeva subjektivna težnja. Zato skrbi pretkana metoda plačevanja dela. Delavec prejema kjerkoli je to kapitalistu mogoče uvesti mezdo od števila kosov, ki jih mora izdelati v določenem času. Postavljena mu je tudi norma, ki jo mora izpolniti. Za posebno prizadevanje pa se mu obeta še kakšna posebna nagrada, premija. Pri vsem tem pa ... tudi borba za obdržanje delovnega mesta, bojazen pred nezaposlenostjo, ki ga prikliska kot mora. Tako se besni igri kapitalističnega stroja pridružuje še prizadevanje delavca, da bi kar »največ dosegel«. Vse sile gonijo k večji intenzivnosti dela, k povečanemu naporu delavcev, k delu »za dva«. S strani kapitala ... to je povečano prilagajanje tujega dela, kljub vsemu skrajšanju delovnega dne.

g) KAPITALISTIČNA UPORABA STROJEV IN NEKATERE PERSPEKTIVE DELAVCEV

Stroj se zaradi vsega tega pojavlja kot sila, ki je uperjena proti delavcu samemu. Tako se dogaja v kapitalizmu. Za delavca pomeni stroj predvsem konkurenta pri delu. Neprestano ogroža njegov obstoj pri delu. Odvzema mu nadalje tudi vsebino dela. Pred to silo, ki je kot velikan, ki se širi, ki posebej močne naravne in znanstvene sile, postaja delavčovo delo neznatno, se takorekoč izgublja. Kapitalist ravna z njim zdaj kot z elementom, ki ga je treba do konca izcediti, drugič pa spet kot z elementom, ki ga je treba odstraniti iz tovarne. V neprestanem tehničnem spreminjanju prevzema kapital relativno vse bolj podoben raznovrstnih strojnih naprav. Vse številnejšim delavskim množicam kaže pot ... na ulice. Sirjenje kapitalizma veča v celoti tudi množico rezervne armade dela v številnih tovarnah in rudnikih, toda poleg njega pa tudi armado dela, ki jo v obdobjih prosperitete samo delno izsesava. Tako prenaša delavec usodo vseh muh in slučajnosti kapitalizma.

(Nadaljevanje sledi)